

УДК 930.1 [Правда Руська]

Світлана Блащук*

ДОКУМЕНТАЛЬНА СПАДЩИНА С. Н. ВАЛКА ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІОГРАФІЇ «ПРАВДИ РУСЬКОЇ»

На основі наукового доробку і архівних матеріалів з особового фонду С. Н. Валка автором показано підхід вченого до проблем дослідження історіографії «Правди Руської», який домінував в радянській історичній науці протягом тривалого часу.

Ключові слова: історіографія, «Правда Руська», наукова дискусія.

На основании научного наследия и архивных материалов с личного фонда С. Н. Валка автором статьи показан подход ученого к проблеме исследования историографии «Правды Русской», который доминировал в советской исторической науке продолжительное время.

Ключевые слова: историография, «Правда Русская», научная дискуссия.

On the basis of the S.N.Valk's scientific contribution and the archival materials from his personal fund the author shows the researcher's approach to the problems of studies in the historiography of the «Pravda Ruskaya» that was dominant in Soviet historical science for a long time.

Key words: historiography, «Pravda Ruskaya», scientific discussion.

Сьогодні стає дедалі важче уявити радянську історичну науку без імені С. Н. Валка (1887–1975 рр.). Його назвали «гордістю вітчизняної науки»¹. Формальне визнання його великого внеску в науку відбулося ще в 1936 р., коли він отримав диплом доктора історичних наук без захисту дисертації. Дослідник залишив такий науковий спадок, який не піддається жодному бібліографічному переліку – це велика кількість вдячних колег і учнів. «Для них та ще багатьох поколінь істориків життя та праці С. Н. Валка завжди будуть прикладом справжнього служіння науці»². Він автор багатьох різнопланових наукових праць, які залишаються актуальними і сьогодні. Про нього можна писати окремо як про історика (в традиційному значенні цього слова, тобто, як історика конкретних історичних періодів і явищ історії), як про джерелознавця, археографа, текстолога, історіографа, бібліографа, книгознавця. Феномен С. Н. Валка в тому, що його творчість відзначалася органічним синтезом всіх цих галузей знання³.

Відомий радянський історик Л. В. Черепнін зазначав, що «Сигізмунд Натанович прожив велике життя, залишив помітний слід. Про нього будуть ще писати, його творчість будуть вивчати, розкриють його чесноти та недоліки, притаманні кожному

* *Блащук Світлана* – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу української історіографії Інституту історії України НАН України.

з нас. Проте і зараз ми можемо сказати, що без постаті С. Н. Валка неможливо уявити становлення і розвиток радянської історичної науки»⁴.

Звернемося до історіографічних праць С. Н. Валка, зокрема, розглянемо працю з підготовки «Історіографії Руської Правди». Задля цього вдамося до репрезентації документів і рукописів особового фонду петербурзького вченого, і, в першу чергу, документів, що мають пряме відношення до вказаного наукового твору.

Звертаючись до фонду С. Н. Валка, Л. В. Черепнін написав: «ще не розібрана та не вивчена вся його архівна спадщина»⁵. Варто відмітити, що на сьогоднішній день ситуація змінилася на краще, оскільки вчені Санкт-Петербурзького Інституту історії Російської академії наук (далі – СПбІ РАН) опрацювали та оприлюднили для дослідників ряд матеріалів з особового фонду С. Н. Валка. У 1991 та 2000 рр. вийшло два томи «Вибраних праць»⁶ вченого. Вони відбивають широкий тематичний та хронологічний діапазон наукових зацікавлень дослідника: від «Правди Руської» до джерелознавчого аналізу документів, що відображають події 1917 р., та праць з археографії. До збірок увійшли класичні праці вченого з «Правди Руської», які доповнені неопублікованими раніше частинами, оскільки при підготовці до видання врахована правка автора на рукописах, що знаходяться в фонді С. Н. Валка; наводяться варіанти текстів, що раніше вилучались із цензурних міркувань. Всі праці, що увійшли до збірок, опрацьовані та прокоментовані.

Говорячи власне про проблеми історіографії та археографії «Правди Руської», зауважимо, що вони входили до сфери наукових зацікавлень С. Н. Валка з середини 1930-х і до останніх років життя. Його діяльності з вказаної проблематики можна умовно поділити на два періоди: 1) друга половина 1930-х – перша половина 1950-х рр.; 2) друга половина 1950-х – перша половина 1970-х рр.

У 1930-ті рр. С. Н. Валка як визначного вітчизняного археографа запрошували на обговорення правил видання згаданої юридичної пам'ятки за всіма відомими списками. На цих диспутах незабаром з'ясувалося, що археографічні проблеми «Правди Руської» нерозривно пов'язані з її історіографією, зокрема, з визначенням наукового значення так званих Татищевських списків. Історіографія «Правди Руської» поряд з іншими проблемами при дослідженні давньоруського джерела виявлялася також самостійною проблемою, оскільки дозволяла розкрити процес розвитку наукових поглядів на структуру документу, походження та історію тексту. Вивчення історіографії та археографії давньоруських пам'яток ставало ще актуальнішим, оскільки в ці роки активізувалися дослідження соціальних відносин давньоруського періоду, а також і «Правди Руської» як основного історичного джерела при аналізі даної наукової проблематики⁷.

Отже, варто наголосити на тому, що дослідження С. Н. Валка, так би мовити, йшли у ногу з часом, оскільки саме у той період розгорнувся широкомасштабний проект з підготовки академічного видання «Правди Руської». Наприкінці 1920-х – 1930-х рр., під впливом марксистських ідей актуальність вивчення історіографії і археографії «Правди Руської» зростала, оскільки намітилася тенденція до встановлення прямих зв'язків між рівнем писаного права і ступенем розвитку суспільних відносин.

Після напруженої підготовчої роботи колективу ленінградських і московських фахівців (особливе значення мали наради 19–21 червня 1937 р., в яких брав участь і С. Н. Валк⁸) у січні 1938 р. до видавництва АН СРСР був переданий перший том академічного видання «Правди Руської» за редакцією академіка Б. Д. Грекова⁹. Тоді ж поставлено питання про написання для цього видання історіографічного нарису, який планувалося розмістити поряд з коментарями¹⁰. Узагальнити багаторічний та різноплановий історіографічний досвід археографії та вивчення такого складного джерела міг лише всебічно підготовлений спеціаліст, яким і був С. Н. Валк. Його план містив грандіозний задум. Для початку він виявив всіх дослідників, які брали участь у дослідженні «Правди Руської». У вересні 1937 р. він зробив доповідь про історіографію «Правди Руської» початку XIX ст. в групі історії раннього феодалізму Ленінградського відділення Інституту історії АН СРСР¹¹ (далі – ЛВІІ АН СРСР), а також відзначив, у зв'язку з підготовкою академічного видання, основні проблеми її археографії, класифікації списків і поділу тексту на статті – від видання М. В. Калачова до С. В. Юшкова.

Активно працюючи над написанням нарису з історіографії «Руської Правди» для академічного видання, С. Н. Валк стало зрозуміло, що нарис розростеться в монографічне дослідження. У плані наукової роботи ЛВІІ АН СРСР на 1946 р. з'явилась його студія «Історіографія Руської Правди» обсягом 20 авторських аркушів. «Праця має містити історію вивчення Правди Руської за 200 років, починаючи В. М. Татищевим і закінчуючи нашими днями (приблизно 1940-ми рр., а точніше академічним виданням – С. Б.)»¹², – так пояснював свій задум вчений. Дана робота передбачалась у планах вченого та ЛВІІ и в 1947 р.¹³. Утім тут же вказувалось наступне: «зважаючи на те, що ряд дослідників протягом 1947 р. були зайняті виконанням інших робіт, які передбаченні планом ЛВІІ на 1947 р., до плану внесено зміни»¹⁴ зокрема, «робота С. Н. Валка «Історіографія Руської Правди» переноситься на 1948 р.»¹⁵. Однак ця праця так і не була завершена, а точніше не побачила світ у тому вигляді, що був окреслений науковим планом вченого.

Отож, ще з середини 1930-х рр. дослідник активно займався збором та аналізом історіографічного матеріалу з «Правди Руської», але цей процес був перерваний Великою Вітчизняною війною. Певна частина матеріалів загинула в Ленінграді під час блокади¹⁶, але більша – збереглася, і наприкінці 1944 р. С. Н. Валк писав О. І. Андрєєву про закінчення роботи над «Історіографією Руської Правди»¹⁷. На думку сучасних істориків, саме цей текст зберігся в особовому фонді історика, – справа № 175¹⁸. Текст машинописний, обсягом 191 арк., де послідовно розглянуто дослідження і видання «Правди Руської» від Ф. П. Штрубе де Пірмонта до Ф. Ф. Делпа, тобто до середини XIX ст. Це був попередній аналіз основних фактів з наміченими, але на той час ще не опрацьованими темами суспільно-політичної і філософської думки, як складової частини історіографічного процесу. Даний текст не задовольняв С. Н. Валка.

Б. Д. Греков, підтримуючи дослідження вченого, писав йому: «Звичайно, коли вийде загальна праця з історіографії, Ви зможете впевненіше писати свою книгу. Але все ж таки Правду Руську зовсім забувати не можна»¹⁹. Проте С. Н. Валк аж

ніяк не полишав розпочату справу – «Правда Руська» залишалася в колі його наукових зацікавлень. На сторінках праці «Радянська археографія» він опублікував нарис, присвячений класифікації списків «Правди Руської»²⁰. Порівнюючи її найбільш значущі видання – М. В. Калачова (друга половина XIX ст.), С. В. Юшкова (1935 р.) і академічне (Т. I. – 1940 р., Т. II. – 1947 р.) – він виявив особливості класифікації В. П. Любимова, наукову та організаційну роботу М. Ф. Лаврова, внесок Г. Л. Гейерманса в дослідження Татищевських списків. С. Н. Валк відзначив необхідність включення списків Короткої Правди в єдину історію тексту «Правди Руської» і генеалогічну схему її списків поряд із Скороченою Правдою²¹.

Вчений виробив власний підхід до вивчення історіографії та археографії «Правди Руської», який відрізнявся від підходів М. М. Тихомирова та С. В. Юшкова, котрі одночасно працювали над тією ж проблематикою.²²

Далі С. Н. Валк розвинув спостереження Г. Л. Гейерманса над Татищевськими списками «Правди Руської»²³. Він відкрив у цій науковій проблематиці два складних пласта – джерелознавчий (визначення редакцій, їх датування співвідношення текстів давньоруських і Татищевських списків) та історіографічний (робота В. М. Татищева за писарськими копіями XVIII ст. і раціональний характер його правок)²⁴. Вчений показав принципи, якими керувався В. М. Татищев при підготовці тексту «Правди Руської»: прагнення не до точної його передачі, а до якомога більшої зрозумілості тексту, шляхом вставок, пояснень, пропусків в оригінальному тексті. Такий науковий аналіз підтверджував обґрунтованість думки групи дослідників «Правди Руської» на чолі з Б. Д. Грековим щодо виключення різночитань Татищевських списків при її виданні. Однак публікація цих спостережень С. Н. Валка стала можливою в умовах хрущовської «відлиги», коли об'єктивне вивчення проблеми не ототожнювалося, виходячи з ідеологізованих і псевдопатріотичних міркувань, з «буржуазними збоченнями»²⁵.

Другий період у дослідженнях С. Н. Валка історіографії і археографії «Правди Руської» характеризується створенням узагальнюючих праць, які відкривають нові можливості при аналізі наукової проблематики. На цьому етапі він працював над Болтінським виданням «Правди Руської»²⁶. Дослідивши та проаналізувавши погляди вчених від М. М. Карамзина до М. М. Тихомирова, історик встановив факти редагування І. М. Болтіним тексту «Правди Руської», з чого випливали найважливіші висновки: археографічний – усунення різночитань Болтінського видання при публікації «Правди Руської» на основі списків XIII–XVI ст. та історіографічний – визначення політичних і «соціологічних» поглядів І. М. Болтіна²⁷. Проблему автентичності підготовленого до видання І. М. Болтіним тексту «Правди Руської» поставив ще М. М. Карамзін, відзначивши, що в ньому «присутні несправності, переважно навмисні, тобто уявні поправки»²⁸. Повернення до даної теоретичної і практичної проблеми при підготовці «Правди Руської» до видання – наукова заслуга М. М. Тихомирова²⁹.

Зміна науково-політичної ситуації в країні, очевидні конструктивні результати вивчення археографії та історіографії сприяли поверненню С. Н. Валка до

історіографії «Правди Руської» задля продовження роботи й доопрацювання вже написаного тексту. Його наміри підтримав М. М. Тихомиров, який, будучи відповідальним редактором «Археографічного щорічника», опублікував дві великі статті історика з історіографії та археографії «Правди Руської», де викладено матеріал з XVIII до початку XX ст.³⁰

У статті «Руська Правда у виданнях і дослідженнях XVIII – початку XIX століття»³¹ С. Н. Валк послідовно витримав принцип аналізу історіографічного процесу в поєднанні з історією історичних й археографічних ідей, суспільно-політичних чинників, впливу на історичний аналіз суспільно-політичної і філософської думки. Зрозуміло, він враховував досвід, накопичений в першому томі «Нарисів історії історичної науки в СРСР»³². Проте всі історіографічні сюжети в застосуванні до вивчення археографії «Правди Руської» С. Н. Валк розробив самостійно. Його історіографічний аналіз характеризувався тенденцією до повноти виявлених фактів і процесів на основі опублікованих і архівних матеріалів. Тому вчений постійно відзначав чинниками, що впливали на вивчення і видання «Правди Руської» в XVIII – початку XIX ст., абсолютизм політичної влади, ідеологію самодержавства і дворянства, раціоналізм філософських теорій, просвітницькі концепції. С. Н. Валк розкрив вплив цих чинників на конкретне вирішення дослідниками основних питань історії давньоруського права в дописемний і писемний періоди, на історію тексту Короткої і Поширеної Правд, окремих їх частин, на співвідношення норм звичаєвого права і княжого законодавства, східнослов'янських і скандинавських елементів.

Аналіз дослідницьких ідей в статті органічно поєднаний з вивченням археографічних принципів у публікаціях XVIII ст. С. Н. Валк текстологічно показував довільне втручання дослідників в опублікований текст, виправлення тексту, його редагування, синтез правових норм і текстів різних редакцій або списків без урахування походження кожного окремого рукопису, яке властиве видавцям того часу внаслідок раціоналістичного підходу, що було закономірним наслідком принципів історичної науки XVIII ст. Таким чином, С. Н. Валк системно вивчив історіографію та археографію «Правди Руської» в XVIII ст., розвинувши спостереження над нею у вітчизняній науці XIX–XX ст. При такому підході об'єктивно виявлялась єдність дослідницьких принципів провідних російських і зарубіжних вчених XVIII ст. у виданнях і вивченні «Правди Руської».

Ті ж принципи системного історіографічного аналізу С. Н. Валк реалізував при написанні статті «Руська Правда у виданнях і вивченнях 20–40-х рр. XIX ст.»³³. У його праці дослідження історіографії і археографії «Правди Руської» було ним поєднано з вивченням дії суспільно-політичної і філософської думки на науковий процес. Такий підхід дозволив розробити нові історіографічні проблеми: 1) дерптська школа витоків держави і права, її суспільно-політичні основи і внесок в російську науку; 2) вплив історичної школи права, теорії органічного розвитку на встановлення слов'янських витоків «Правди Руської», на зміни форм суспільних організацій з їх внутрішньою структурою; 3) конкретний аналіз творчості дослідників, які маловивчені у вітчизняній історіографії.

Особливе місце в статті С. Н. Валка займає вивчення спадщини «скептичної школи», і перш за все М. Т. Каченовського. Він обґрунтував її роль у становленні критики історичного джерела як критерію об'єктивності дослідження на противагу його ілюстративному використанню. У цій особливій увазі до «скептичної школи» та її значення в становленні наукового джерелознавства можна побачити наслідок не лише системного історіографічного дослідження, але й постійну боротьбу С. Н. Валка за критичний аналіз історичного джерела, на противагу споживчому підходу до нього. У статті прослідковано процес становлення сучасних методів наукового вивчення історії тексту «Правди Руської» в редакціях або «фаміліях», в поділі тексту на статті, у виявленні значення різних списків і початку їх групування.

Дослідження С. Н. Валком історіографії і археографії «Правди Руської» було ще успадковано від науки 1930–1950-х рр. стосовно виокремлення історіографічних напрямів на дворянську, буржуазну і революційну, в характеристиці просвітницької і російської дворянської історіографії як «антиісторичної»³⁴. Проте його системне дослідження показало реальне розмаїття внутрішньо станових і політичних напрямів в суспільній і політичній думці. Воно розкрило об'єктивний зміст дослідницького процесу в накопиченні наукових фактів і аналізі «Правди Руської» для вдосконалення її видання³⁵.

Отож, С. Н. Валк в своїх дослідженнях історіографії та археографії «Правди Руської» довів виклад матеріалу фактично до початку ХХ ст. Проте плани і масштаби роботи дослідника виходили далеко за такі хронологічні межі. Про це красномовно свідчать його нотатки та робочі матеріали. Планова тема вченого в ЛВІІ «Історіографія Руської Правди» була не просто черговим завданням «зверху», а входила до його власних наукових зацікавлень. Джерелознавець планував довести виклад до сучасного йому часу, показати роль та значення праці, проробленої вже і його сучасниками³⁶. С. Н. Валк активно продовжував збирати матеріал для своєї «Історіографії Руської Правди» і упродовж 1950–1960-х рр.

До вказаної серії статей можна віднести ще публікації вченого «Б. Д. Греков як діяч археографії»³⁷ та «Археографічна діяльність академіка М. М. Тихомирова»³⁸, де С. Н. Валком висвітлено питання вивчення та видання «Правди Руської» в радянський час. Тут вчений мимохідь приділив увагу подіям, пов'язаним з підготовкою академічного видання давньоруської пам'ятки, підготовленого колективом ленінградських та московських дослідників на чолі з Б. Д. Грековим. Також С. Н. Валк розкрив внесок академіка М. М. Тихомирова у розробку цієї проблематики, що стало своєрідним продовженням його попередніх статей з історіографії «Правди Руської». В цих розвідках історик приділив увагу лише окремим сюжетам та окремим вченим. Це говорить на користь того, що С. Н. Валк планував продовжити своє дослідження. Варто вказати, що названі історіографічні публікації складаються з серії нарисів про вклад істориків в розробку даної проблематики. Можна припустити, що статті про Б. Д. Грекова та М. М. Тихомирова, а точніше, та їх частина, де міститься інформація про дослідження «Правди Руської», могли в майбутньому стати частиною його наступних

історіографічних нарисів, а в подальшому і окремими розділами монографічного дослідження.

Надалі, варто звернутися до особового фонду вченого, зокрема, до тієї частини документів, які зберігаються в розділі «Правда Руська». Адже аналіз саме цих документів чітко ілюструє роботу С. Н. Валка в галузі дослідження «Правди Руської». До цієї групи документів в особовому фонді вченого відносяться всього 10 одиниць зберігання (Спр. 173–182). На перший погляд може здатися, що нічого нового та цікавого тут віднайти неможливо лише з тієї простої причини, що основні матеріали, які були дослідником вже завершені, опубліковані ще за його життя, а те, що з певних причин не потрапило до видань радянського періоду, було допрацьовано сучасними петербурзькими істориками та увійшло до одного з двох видань вибраних праць С. Н. Валка 1991 та 2000 рр. Зокрема, в першу чергу слід назвати його незавершену працю з історіографії «Правди Руської» XIX – першої половини XX ст.³⁹ Вона опрацьована та опублікована сучасними істориками⁴⁰ у вигляді нарисів, присвячених історії вивчення «Правди Руської» в працях російських та українських істориків XIX – початку XX ст., очевидно, написаних ще в середині 1940-х рр. Нариси були хронологічним та тематичним продовженням праць, опублікованих в «Археографічному щорічнику»⁴¹. При певній фрагментарності, вони мають велике наукове значення, оскільки розглядають вивчення «Правди Руської» тими фахівцями, внесок яких в дослідження даної проблематики не став предметом окремої історичної праці і згадується лише побіжно в контексті непрямих досліджень.

Для обґрунтування наших висновків, варто також вказати на інші справи з цього архівного розділу, які на сьогодні ще не опрацьовані належним чином і не введені до наукового обігу, проте уявляються цінними. Зокрема, звернемося до справи 173⁴². Архівна тека містить листи С. В. Юшкова, В. П. Любимова, доповідь Г. Є. Кочина про правила передачі тексту в академічному виданні «Правди Руської». Вказані листи ілюструють ситуацію, яка склалася навкруги видання «Правди Руської» з початку 1920-х рр. С. В. Юшков, у притаманній йому формі, показує значимість проробленої саме ним роботи та підкреслює виняткову цінність власних досліджень⁴³. Проте навіть у такому вигляді, він спромігся чітко вибудувати картину подій. І якщо об'єктивно підходити до вивчення документу, абстрагуючись від особистих зауважень та інтонацій С. В. Юшкова, то стає очевидна велика інформативність цього листа.

Наступною частиною цієї справи є значний масив документів, що належав В. П. Любимову. Без перебільшення можна сказати, що саме цей вчений зробив найбільше при підготовці до академічного видання «Правди Руської», проте особисто про нього відомостей у дослідників дуже мало, інформацію про нього не внесено до жодного з довідкових видань. Невідомо, що трапилося з його особистим архівом, оскільки слідів його не віднайдено, мало того – невідома навіть дата його смерті. Л. В. Черепнін зазначав, що «велику монографію про походження пам'ятки («Правди Руської» – С. Б.) готував В. П. Любимов»⁴⁴. І хоч місце її знаходження не з'ясовано, «ним було написано дуже багато і Архео-

графічній комісії належало би зацікавитись його архівом»⁴⁵. Проте ми більш ніж упевнені у тому, що справжнє зацікавлення його архівом так і не виникло, або ж цей архів просто був знищений чи ж його взагалі не існувало (однак і це найменш вірогідно, враховуючи обсяг робіт). У фонді С. Н. Валка міститься епістолярій В. П. Любимова до С. Н. Валка⁴⁶; копія листа АК В. П. Любимову з пропозицією приєднатися до роботи Підкомісії з підготовки до видання «Руської Правди»⁴⁷; копія листа М. Ф. Лаврова до В. П. Любимова⁴⁸; замітка В. П. Любимова «З історії академічного видання «Руської Правди»», що була написана ним, очевидно, на прохання С. Н. Валка⁴⁹; лист В. П. Любимова С. Н. Валку з відповіддю дослідника на рецензію С. В. Юшкова на другий том академічного видання⁵⁰; бібліографічні матеріали, зібрані В. П. Любимовим про академічне видання «Правди Руської» (його роботи, рецензії, відзиви, повідомлення)⁵¹. Як бачимо, по-перше, завдяки С. Н. Валку сьогодні дослідникам доступні окремі документи, що вийшли з рук В. П. Любимова. І хоча їх дуже мало, вони є цінними та значущими для історіографії «Правди Руської». По-друге, вочевидь, сам С. Н. Валк збирав ці документи не просто так, а як джерело для своїх власних розвідок, присвячених історіографії «Правди Руської» ХХ ст.

На користь цього висновку говорять документи і наступних одиниць зберігання, зокрема – 174⁵². Відмітимо, що для багатьох архівних працівників і на сьогодні залишається незрозумілим вміст цієї папки, оскільки там містяться фотокопії архівних документів, проте без вказівки на архівну установу в якій вони зберігаються, фонди, справи – відсутні. Проте нічого незрозумілого та невідомого там немає. З листа, який міститься у справі, стає відомо, що на прохання С. Н. Валка в 1962 р. було скопійовано документи з київських архівосховищ, які містили інформацію про діяльність С. В. Юшкова та ВУАН відносно видання «Правди Руської», починаючи з 1928 р. Такі документи зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Дійсно, майже всі документи з фонду Х. ВУАН, що було скопійовано та надіслано С. Н. Валку. Отже, вчений збирав всі документи та матеріали, що ілюструють історію дослідження та опрацювання «Правди Руської» з 1921 р. і закінчуючи академічним виданням. Звісно, всі ці матеріали він мав використати при підготовці «Історіографії Руської Правди».

Підсумовуючи сказане, наголосимо на тому, що С. Н. Валк мав схильність до написання статей, які хронологічно та логічно продовжували одна одну⁵³. Тому не дивно, що вчений залишив лише одну велику книгу⁵⁴. Основу його наукового спадку складають статті, рецензії, огляди, нариси. Історик постійно був зайнятий одночасно роботою над кількома дослідницькими сюжетами, які були близькі його науковим зацікавленням (не беручи до уваги вже різноманітність тематики щоденної редакторської та викладацької діяльності)⁵⁵. С. Н. Валк напевно не мав не лише можливості, але й схильності надовго обмежуватися якимось одним заняттям. Варто відзначити й те, що його єдина книга має вигляд завершених нарисів.

Названі праці С. Н. Валка, присвячені питанням історіографії «Правди Руської», в своїй сукупності можуть утворити солідне монографічне дослідження.

Сюди ж можна віднести і нариси, присвячені окремим історикам, які були спеціалістами з даної проблематики. Статтям дослідника притаманна свого роду академічна монографічність і в постановці питання, і у виборі фактів, і в направленості суджень. Хронологічно ця праця буде охоплювати період з XVIII ст. – початок 1940-х рр. Проте не варто забувати, що все ж у такому вигляді, в якому вона була внесена до наукового плану дослідника, вона світ не побачила та не була завершена, тобто не була доведена до сучасності.

Значення С. Н. Валка як вченого вже достатньо усвідомлено в наші дні, оскільки його праці дедалі більше привертають увагу як досвідчених так і молодих дослідників своєю науковістю, аналітичністю, вичерпністю та, поряд з тим, простотою викладу. Науковий спадок вченого величезний та різноплановий. Його особовий фонд тільки починають серйозно та вичерпно досліджувати та вводити до наукового обігу. В майбутньому саме ці матеріали стануть серйозним підґрунтям та поштовхом для новітніх історичних, історіографічних та археографічних досліджень.

-
- ¹ Шмидт С. О. С. Н. Валк и развитие археографической культуры // Валк С. Н. Избранные труды по археографии: Научное наследие / АН СССР, Отделение истории, АК и др. [Предисл. М. П. Ирошников]. – СПб.: Наука. С.-Петербург. отделение, 1991. – С. 336.
 - ² Ирошников М. П. Сигизмунд Натанович Валк // Валк С. Н. Избранные труды по археографии. – СПб., 1991. – С. 16.
 - ³ Шмидт С. О. С. Н. Валк и развитие археографической культуры. – С. 336.
 - ⁴ Черепнин Л. В. Памяти С. Н. Валка // Черепнин Л. В. Отечественные историки XVIII–XX вв.: Сборник статей. – М.: Издательство «Наука», 1984. – С. 247.
 - ⁵ Черепнин Л. В. Памяти С. Н. Валка. – С. 243.
 - ⁶ Валк С. Н. Избранные труды по археографии: Научное наследие / АН СССР, Отделение истории, АК и др. [Предисл. М. П. Ирошников]. – СПб.: Наука. С.-Петербург. отделение, 1991. – 365 с.; *Его же*. Избранные труды по историографии и источниковедению: Научное наследие / РАН, Отделение истории, АК и др. [Отв. ред. В. Н. Гинев]. – СПб.: Наука. С.-Петербург. отделение, 2000. – 664 с.
 - ⁷ Валк С. Н. Избранные труды по историографии и источниковедению. – С. 240.
 - ⁸ Санкт-Петербургский филиал архива Российской Академии наук (СПбФА РАН). – Ф. 133. Археографическая Комиссия АН СССР. – Оп. 1. – Ед. хр. 1492. Протоколы июльского совещания по «Русской Правде». – 1.01.1937 г. – 31.12. 1937 г. – Л. 25.
 - ⁹ *Правда Русская* / Под общей редакцией Б. Д. Грекова. – М.; Л.: Издательство АН СССР, 1940. – Т. I. Тексты. – 506 с.
 - ¹⁰ СПбФА РАН. – Ф. 133. – Оп. 1 (1945). – Ед. хр. 5. Переписка по научным вопросам. 2 января – 11 декабря 1945 г. – Л. 29.
 - ¹¹ СПбФА РАН. – Ф.133. – Оп. 1. – Ед. хр. 1493. Отчеты о выполнении плана за 1937 г. – Л. 8; СПбФА РАН. – Ф.133. – Оп. 1. – Ед. хр. 1494. Материалы к отчету о выполнении плана за 1937 г. – Л. 27.
 - ¹² СПбФА РАН. – Ф.133. – Оп. 1 (1946). – Ед. хр. 4. Протоколы и отчеты ЛОИИ (Отчет за полугодие, отчет за 1946 г). – Л. 5.
 - ¹³ СПбФА РАН. – Ф.133. – Оп. 1 (1947). – Ед. хр. 3. Переписка по планам, отчетам и темам ЛОИИ. 1947 г. – Л. 9.

- ¹⁴ Там же. – Л. 23.
- ¹⁵ Там же. – Л. 23.
- ¹⁶ СПбФА РАН. – Ф. 934. Андреев Александр Игнатъевич (1887–1959 гг.), историк, археограф, д. и. н. – Оп. 5. – Ед. хр. 89. Валк Сигизмунд Натанович, ст.н.сорт. Института истории. Письма Андрееву А. И. 18 января 1939 – 18 февраля 1955 гг. – Л. 17.
- ¹⁷ СПбФА РАН. – Ф. 934. – Оп. 5. – Ед. хр. 89. – Л. 9 об. Приписано «Получил 13. 12. 44.».
- ¹⁸ Научно-исследовательский архив Санкт-Петербургского Института истории Российской Академии наук. – Ф. 297. Валк С. Н. – Оп. 1. – Д. 175. С. Н. Валк. История изучения Русской Правды (Первоначальный текст статей об изданиях и изучениях Русской Правды в XVIII – пер. пол. XIX вв.). – 191 арк.
- ¹⁹ Валк С. Н. Избранные труды по историографии и источниковедению. – С. 243.
- ²⁰ Валк С. Н. Советская археография. – М.; Л.: Изд. и 1-я тип. Издательства Академии наук СССР в Лгр., 1948. – С. 120–132.
- ²¹ Там же. – С. 127–128.
- ²² Тихомиров М. Н. Исследование о Русской Правде. Происхождение текстов. – М.; Л.: Издательство АН СССР, 1941; Юшков С. В. Русская Правда. Происхождение, источники, ее значение. – М.: Гос. изд. юрид. литературы, Образцовая типография им. Жданова, 1950. – 380 с. (Переиздание: Юшков С. В. Русская Правда. Происхождение, источники, ее значение / Под ред. О. И. Чистякова. – М.: ИДК “Зерцало-М”, 2002).
- ²³ Гейерманс Г. Л. Татищевские списки Русской Правды // Проблемы источниковедения. – М.; Л., 1940. – Труды Института истории Академии наук СССР. Сб. III. – С. 163–174.
- ²⁴ Валк С. Н. Татищевские списки Русской Правды // Материалы по истории СССР. – М.: Издательство АН СССР, 1957. – Вып. V. Документы по истории XVIII в. – С. 607–657; *Его же*. Татищевские списки Русской Правды // Валк С. Н. Избранные труды по археографии. – С. 197–211.
- ²⁵ Валк С. Н. Избранные труды по историографии и источниковедению. – С. 244.
- ²⁶ Валк С. Н. И. Н. Болтин и его работа над Русской Правдой // ТОДРЛ. – М.-Л., 1958. – Т. 14. – С. 650–654.
- ²⁷ НИА СПбИИ РАН. – Ф. 297. – Оп. 1. – Д. 182. Статья А. Л. Никитина «Болтинское издание Правды Русской». – 76 л.
- ²⁸ Карамзин Н. М. История государства Российского: В 12 т. / [Отв. ред. и авт. предисловия А. Н. Сахаров: АН СССР]. – М.: Наука, 1989. – Т. 2. – С. 287.
- ²⁹ Валк С. Н. Избранные труды по историографии и источниковедению. – С. 243.
- ³⁰ Там же. – С. 245.
- ³¹ Валк С. Н. Русская Правда в изданиях и изучениях XVIII – начала XIX века // Археографический ежегодник за 1958 год. – М., 1960. – С. 124–160; *Его же*. Русская Правда в изданиях и изучениях XVIII – начала XIX века // Валк С. Н. Избранные труды по историографии и источниковедению. – С. 189–250; НИА СПбИИ РАН. – Ф. 297. – Оп. 1. – Д. 176. Подготовительный материал к статьям С. Н. Валк «Русская Правда в изданиях и изучениях XVIII – начала XIX века» и «Русская Правда в изданиях и изучениях 20-х – 40-х годов XIX в.». Выписки С. Н. Валка; НИА СПбИИ РАН. – Ф. 297. – Оп. 1. – Д. 179. С. Н. Валк. Мемуары Пьера Шарля Левека о Русской Правде (1804 г.). Черновой вариант; НИА СПбИИ РАН. – Ф. 297. – Оп. 1. – Д. 180. «Русская Правда» Ф. Т. Штрубе де Пирморт – Русская Правда (законы великого князя Ярослава). Перевод и комментарии. Франц. яз. Фотокопия (Архив АН СССР, пленка № 14.).
- ³² Очерки истории исторической науки в СССР. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1955. – Т. 1. / Под ред. М. Н. Тихомирова. – 692 с.
- ³³ Валк С. Н. Русская Правда в изданиях и изучениях 20–40-х годов XIX в. // Археографический ежегодник за 1959 год. – М., 1960. – С. 194–255; *Его же*. Русская Правда в изданиях и

- изучениях 20–40-х годов XIX в. // *Валк С. Н. Избранные труды по историографии и источниковедению.* – С. 251–338; НИА СПбИИ РАН. – Ф. 297. – Оп. 1. – Д. 176. Подготовительный материал к статьям С. Н. Валк «Русская Правда в изданиях и изучениях XVIII – начала XIX века» и «Русская Правда в изданиях и изучениях 20-х – 40-х годов XIX в.». Выписки С. Н. Валка.
- ³⁴ *Валк С. Н. Избранные труды по историографии и источниковедению.* – С. 247.
- ³⁵ Там же. – С. 247.
- ³⁶ СПбФА РАН. – Ф.133. – Оп. 1 (1946). – Ед. хр. 4. – Л. 5.
- ³⁷ *Валк С. Н. Б. Д. Греков как деятель археографии // Археографический ежегодник за 1958 год.* – М., 1960. – С. 223–232; *Его же. Б. Д. Греков как деятель археографии // Валк С. Н. Избранные труды по археографии.* – СПб., 1991. – С. 212–224.
- ³⁸ *Валк С. Н. Археографическая деятельность академика М. Н. Тихомирова // Археографический ежегодник за 1962 год.* – М., 1963. – С. 5–20; *Его же. Археографическая деятельность академика М. Н. Тихомирова // Валк С. Н. Избранные труды по археографии.* – С. 241–262.
- ³⁹ НИА СПбИИ РАН. – Ф. 297. – Оп. 1. – Д. 178. С. Н. Валк. Текст (рукописный, машинописный с пометками С. Н. Валка) к статье об изданиях и изучениях Русской Правды в XIX–XX вв. в том числе в советский период (Б. Д. Греков, А. Е. Приселков, Н. А. Максимейко, Н. Л. Рубинштейн). Подготовительные фрагменты. Не завершена.
- ⁴⁰ *Валк С. Н. Русская Правда в отечественных исследованиях середины XIX– первой половины XX века. Подготовительные фрагменты // Валк С. Н. Избранные труды по историографии и источниковедению.* – С. 339–411.
- ⁴¹ *Валк С. Н. Избранные труды по историографии и источниковедению.* – С. 400.
- ⁴² НИА СПбИИ РАН. – Ф. 297. – Оп. 1. – Д. 173. Письма С. Н. Валку. – 71 л.
- ⁴³ Там же. – Л. 1–5.
- ⁴⁴ *Черепнин Л. В. Памяти С. Н. Валка.* – С. 245.
- ⁴⁵ Там же. – С. 245.
- ⁴⁶ НИА СПбИИ РАН. – Ф. 297. – Оп. 1. – Д. 173. – Л. 6–7, 23–28.
- ⁴⁷ Там же. – Л. 10.
- ⁴⁸ Там же. – Л. 11.
- ⁴⁹ Там же. – Л. 12–14 об.
- ⁵⁰ Там же. – Л. 15–19 об.
- ⁵¹ Там же. – Л. 20–22 об.
- ⁵² НИА СПбИИ РАН. – Ф. 297. – Оп. 1. – Д. 174. Письмо Н. Ткаченко С. Н. Валку. 17 февраля 1962 г. – 76 л.
- ⁵³ *Шмидт С. О. С. Н. Валк и развитие археографической культуры.* – С. 336.
- ⁵⁴ *С. Н. Валк. Советская археография.* – М.-Л., 1948. – 291 с.
- ⁵⁵ *Шмидт С. О. С. Н. Валк и развитие археографической культуры.* – С. 339.